

ОЦІНКА ДОКАЗІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛІВСТВА

Е. С. Зеленьак,
помічник прокурора
Великобerezнянського району
Закарпатської області,
здобувач Закарпатського
державного університету

Зрозуміти сучасний інститут оцінки доказів у цивільному процесі неможливо без пізнання закономірностей його становлення на українських землях. Ось чому важливим з точки зору теорії і практики цивільного судочинства є дослідження особливостей оцінки доказів у цивільних справах на українських землях часів Польського королівства.

Спеціально питаннями оцінки доказів у цивільному процесі в складі Польського королівства науковці не займалися, але їх вивчення було складовою частиною досліджень історії держави і права Польщі таких авторів, як І. Бойко, К. Ліванцев, Ю. Бардах, Б. Леснодорський, М. Петрчак тощо.

Метою цієї публікації є вивчення закономірності становлення інституту оцінки доказів у цивільному процесі на українських землях у складі Польського королівства.

У Польському королівстві та Великому князівстві Литовському як до їх об'єднання, так і після нього судовий процес не був поділений на цивільний та кримінальний, а існувала єдина процесуальна форма для розгляду всіх судових справ. Проте окремі дослідники вказують, що хоча у Польській державі ще не було істотної відмінності між цивільним і кримінальним процесом, але зміст окремих статей юридичних пам'яток все ж вказує на наявність специфіки в судочинстві деяких кримінальних справ [1, 144].

Основним джерелом процесуального права у Польщі був Віслецький статут 1347 р. та Повний звід статутів Казимира Великого 1420 р. [2, 501]. Крім того, важливе значення для регулювання судового процесу на базі звичаєвого права відіграла Ельблонзька книга, або так звана «Польська правда» XIII ст. [3, 45].

Розгляд цивільної справи у суді починався поясненнями сторін справи – позивача і відповідача – щодо своїх позицій у ній, тобто вони давали пояснення щодо обставин справи і висували свої вимоги на цій підставі. Після їх заслуховування суд брався до дослідження доказів.

Як судові докази у Польському королівстві в цивільних справах досліджувалися такі: пояснення сторони, що дане у формі власного зізнання (*confessio*), присяга (*juramentum*), покази свідків (*testes*), висновок судового виконавця (*visio*), письмові докази (офіційні і приватні) [1, 149].

Пояснення сторін цивільної справи набувало сили доказу тільки в одному випадку – якщо сторона визнавала факт, про який стверджувала протилежна сторона [4, 736].

Отже, як у Київській Русі, так і в Польському королівстві пояснення сторони, дане у формі власного зізнання, мало силу доказу. Але для того, щоб власне визнання набуло офіційної сили доказу, воно мало бути зроблене безпосередньо перед судом [1, 149].

Присяга як судовий доказ складалася обома сторонами справи – позивачем та відповідачем, де перший її складав для підтвердження твердження, а останній – для заперечення вимог позивача [5, 166].

Присяга вважалася у Польському королівстві дуже вагомим доказом, оскільки її авторитет полягав у тому, що вона складалася від імені Бога, від совісті й розуму та була спрямована до совісті та розуму. Тому сторона, не переконана у своїй правоті, намагалася сама уникати складання присяги і не допускати до неї іншої сторони. Особливо це стосувалося шляхти. Нерідко суд приймав рішення під впливом присяги [2, 525].

Присяга складалася учасником процесу у термін, визначений судом, зазвичай на наступне засідання суду. Проте слід вказати, що сторони, як правило, присягали спільно зі співприсяжниками, тобто свідками

Автор досліджує питання оцінки доказів на українських землях у складі Польського королівства при розгляді цивільних справ через призму теорії формальних доказів.

Ключові слова: оцінка доказів, цивільний процес, Польське королівство

доброї слави сторін, і лише в окремих випадках позивач або відповідач присягали окремо. Так, присяга одного позивача без співприсяжників зустрічається в «Польській правді» всього один раз, а саме: згідно зі ст. XXVI у випадку, якщо пастух втратив чужу худобу, її власник повинен був скласти присягу в тому, що приганяв худобу до пастуха [1, 149].

Програш сторони у судовому процесі могла спричинити словесна помилка, зроблена при складанні присяги, яку сторона могла допустити під час її виголошення, або тому, що вона не дотримувалася умовних рухів та позицій у процесі проголошення присяги [2, 527–528].

Але з поступовою централізацією влади у Польському королівстві формальні елементи присяги поступово починають витіснятися більш раціональним підходом. Недотримання формули присяги перестало спричиняти програш у справі, бо особа після сплати штрафу могла повторно скласти присягу, а у XV ст. сторони почали повторювати присягу за судовим службовцем, але навіть у цьому разі допускалося її повторення, якщо була зроблена помилка у її виголошенні. Так, Сяноцький міський суд у 1474 році прийняв рішення про повторення присяги, коли учасник процесу сказав «120 гривень» замість «1020 гривень». З часом з цивільного процесу присяга поступово зникає [2, 528].

Відносно показань свідків закон особливо підкреслює, що вони повинні даватися людьми добросовісними (*probi*) і здатними (*idonei*) до надання свідчень. Кожне показання свідків мало силу доказу лише у тому випадку, якщо воно підтверджувалося присягою на хресті. При цьому відлучений від церкви не міг виступати на суді як свідок. Якщо свідками виставлялися родичі, то протилежна сторона мала право на їх відвід. Проте процедура відводу була дуже формалізована: відвід мав бути заявлений у той час, коли імена вказаних свідків оголошувалися чиновником в суді; пізніше, зокрема під час складання свідками присяги, заявлений відвід залишався суддею без задоволення. У зв'язку з цим ст. XXXVII Повного зводу наводить такий приклад: «Конрад купив у Доменіка будинок, але останній це заперечує. Для підтвердження свого позову Конрад, згідно з вимогою судді, привів шість свідків, з яких Якуб був його дядьком з боку батька. Петро і Станіслав також перебували з ним в родинних стосунках. Коли, згідно зі встановленим порядком, в суді почали оголошувати свідків, то Доменік нікого з них не опротестував. Потім, коли свідки стали присягати, Доменік, посилаючись на родинність цих свідків з позивачем, оголосив їх свідчення недійсними і вимагав у судді рішення справи на свою користь. Проте суд відхилив клопотання Доменіка і визнав показання свідків родичів Конрада такими, що мають силу» [1, 149–150].

Хоча в законі нічого й не говорилося, але судова практика розрізняла свідків, які були присутніми при вчиненні дії, або проступку, тобто були очевидцями (*viderunt*) того, про що на суді свідчили, і свідків, що допускалися до суду тільки *in*

testimonium, тобто для надання свідчення про те, що вони знають або ручаються в правдивості свідчень сторони. Відповідно до цього свідки-очевидці починали присягу такими словами: «Оскільки ми при цьому були...», а ті, хто не були очевидцями – «Оскільки ми знаємо, то свідчимо...». Інакше кажучи, свідками, з сучасної точки зору були тільки ті свідки, які були присутніми при вчиненні певної поведінки стороною, а інші були звичайними співприсяжниками (*conjuratores, consacramentales*) [1, 150].

У майнових спорах переважно виступали не свідки-очевидці, а співприсяжники, що підтверджували на суді хорошу репутацію, добросовісність тієї або іншої сторони. Чисельність співприсяжників не перевищувала 15 чоловік, а в середньому коливалася близько 12-ти. Присягати могла особа у визначеному віці, психічно здорова, з незаплямованою честю, а в спорах щодо нерухомого майна особа повинна була належати до того округу та тієї суспільної групи, що й інші співприсяжники [2, 526].

Інститут співприсяжників є одним з пережитків родоплемінного устрою, що зберігся на той час у польському праві. Але вже в XIV ст. інститут співприсяжників, в порівнянні з XIII ст., зазнає значного скорочення. Це навіть наочно видно із його регламентації у правових пам'ятках того часу. Якщо в «Польській правді» цьому інституту приділена значна увага і він регламентований повно і ретельно, то у Віслецькому статуті і Повному зводі про співприсяжних говориться дуже мало, тоді як питома вага показів свідків-очевидців помітно зростає. Ця тенденція пояснюється бажанням законодавця ввести раціональні рамки у встановленні істини по справах. З метою виграшу справи сторони дуже часто заручалися підтримкою своїх родичів, сусідів та знайомих. Це було настільки поширено, що стало негативним явищем, яке ускладнювало встановлення істини у справі. Ось чому в 1477 р. король Казимир IV заборонив використовувати як співприсяжників родичів [2, 527].

Щодо висновку судового виконавця як одного з видів доказів, то він в основному застосовувався при розгляді кримінальних справ, проте в деяких випадках до нього вдавалися і в цивільних справах. Наприклад, за даними судової практики, у випадках, коли в справах про вотчину відповідач заявляв про закінчення терміну позовної давності, судовий виконавець повинен був отримати дані про розмір спірного маєтку і, крім того, зібрати відомості про те, чи сумлінно і спокійно володів цією вотчиною відповідач і чи не було до цього скарг позивача з приводу цього предмета суперечки [1, 150–151].

Практично у даному разі мова йде не про висновок експерта у сучасному розуміння цього слова, а про покази свідка, який був чиновником при суді. Адже він повинен був зібрати такі дані, які здатна була отримати й звичайна особа без здобуття нею яких-небудь спеціальних знань: розмір землі та володіння нею безперешкодно. Завдяки його офіційному статусу працівника суду його свідчення

мали високу вірогідність та достовірність.

Характерно, що в цей період починають використовуватися письмові докази. Законодавство того часу вже поділяло їх на офіційні та неофіційні. При цьому представники правлячого класу феодалів, у порівнянні з іншими станами, отримували за законом привілейоване становище. Так, згідно зі ст. XXXIV Віслицького статуту міщанин, що звернувся до суду з позовом проти шляхтича про стягнення з останнього грошової заборгованості, окрім пред'явлення боргової розписки, зобов'язаний був ще за допомогою свідків довести, що це грошове зобов'язання було між ними укладене [1, 151].

З розглянутого вище матеріалу можна зробити **висновок**, що польське законодавство XV–XVII ст. не закріплювало принцип вільної оцінки доказів за внутрішнім переконанням суду. Доказова система ґрунтувалася на формальних доказах, спрямованих на дотримання певної процедури, а не на пошук матеріальної істини. Ось чому при розгляді справи велике значення мало питання, кому зі сторін суд доручить здійснити формальну процедуру, наприклад, скласти присягу.

Якщо суд зобов'язував сторону надати формальний доказ, але вона ним не скористалася, це право переходило до протилежної сторони. Причому серед чинників, які впливали на вибір суду стосовно того, якій саме стороні надати право подати формальний доказ, могли бути процесуальний статус сторони (частіше відповідач міг отримати право відвести від себе позов за допомогою присяги чи свідків), станова належність (суди віддавали перевагу феодалам, причому католицького віросповідання), інші обставини. Але інколи свобода вибору суддею сторони, яка мала надати формальний доказ, обмежувалася законодавцем, який у нормативних актах чітко вказував, хто у яких категоріях справ які формальні дії повинен вчинити [2, 523]. Наприклад, справи про визнання права власності на село вирішувалися

на підставі формальних доказів, які мав надати відповідач. Приміром, 20 вересня 1443 р. воєвода та генеральний староста Руської землі Петро Одровонж, розглянувши справу між шляхтичами, де позивачем був Франциск з Дев'ятника, а відповідачем Микола із Зарудців, щодо прав на с. Зарудці Львівського повіту, вирішив її на користь Франциска, оскільки Микола не пред'явив своїх прав і доказів про власність на це село [6, 4].

Проте не можна не помітити позитивних тенденцій, які мали місце у законодавстві того часу.

По-перше, поступово зникають ті засоби доказування, які ґрунтувалися на забобонах та віруваннях, що брали свій початок ще з часу родоплемінного устрою (йдеться про обмеження, а потім ліквідацію такого засобу доказування у цивільному процесі, як присяга). Тому можна сказати, що польське законодавство того періоду витіснило з цивільного судочинства можливість здійснювати оцінку фактів на підставі тих доказів, які ґрунтувалися на забобонах (про судові ордалії та судові поєдинки у цивільному процесі нормативні акти того часу нічого не говорять).

По-друге, помітною в інституті оцінки доказів є тенденція до введення елементів раціонального мислення та можливості здійснення судом оцінки доказів за своїм власним внутрішнім переконанням, а не на підставі формальних дій, які вчиняють учасники процесу. Характерним у цьому плані є бажання законодавця обмежити використання свідків доброї слави або інституту співприсяжників у цивільних справах. Хоча повної ліквідації цього інституту так і не відбулося у розглядуваний період, але спроби не просто обмежити його певними рамками, а й обмежити у цивільних справах за рахунок свідків-очевидців показують, що польське процесуальне законодавство розглядуваного періоду розвивалося у напрямі вибору оптимальних процесуальних засобів, які гарантували б встановлення істини у справі.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. *Ливанцев К. Е.* История государства и права феодальной Польши XIII–XIV вв. / К. Е. Ливанцев; отв. ред. В. В. Мавродин. – Л.: Ленинград. ун-т, 1958.
2. *Бойко І. Й.* Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349–1569 рр.): монографія / І. Й. Бойко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009.
3. *Бедрій М.* Система українського звичаєвого права: історико-правовий аспект / М. Бедрій // Вісник Львівського національного університету; серія юридична. – 2011. – Вип. 54.
4. *Полный свод статутів Казимира Великого* // Хрестоматія пам'яток феодального государства права

- и стран Европы. Государство древних франков, англосаксонское государство, Англия, Германия, Испания, Италия, Франция, Албания, Болгария, Венгрия, Польша, Румыния, Чехия, Югославия [под. ред. акад. В. М. Корещкого]. – М.: Госюриздат, 1961.
5. *Бардах Ю.* История государства и права Польши / Ю. Бардах, Б. Леснодорский, М. Пиетрчак; пер. с пол. И. Б. Грековой и др.; отв. ред. и авт. предисл. З. М. Черниловский. – М.: Юрид. лит., 1980.
6. *Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799* / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972.

Зеленяк Е. С. Оценка доказательств на украинских землях в составе Польского королевства

Автор исследует вопрос оценки доказательств на украинских землях в составе Польского королевства при рассмотрении гражданских дел через призму теории формальных доказательств.

Ключевые слова: оценка доказательств, гражданский процесс, Польское королевство

Zelenyak Eduard. The evidence evaluation on Ukrainian lands in Kingdom of Poland

The author analyzes the evaluation of evidence on Ukrainian lands in Polish Kingdom in civil cases proceeding from the side of formal proofs theory.

Key words: evaluation of evidence, civil proceeding, Kingdom of Poland